

**К. Шустрова,**

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

Є. Павліченко,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДИСПОЗИТИВНІСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Постановка проблеми. На сьогоднішній день на передній план виходить проблема зростання та розвитку злочинності.

Криміногенну ситуацію в Україні можна характеризувати як явище якісного характеру, що негативно впливає на життєздатність суспільства, функціонування і безпеку держави, права та свободи її громадян.

На даний час потрібно вжити заходи щодо припинення росту злочинності. Для цього потрібно застосувати політичні, економічні, організаційні, законодавчі та інші заходи.

Юридичною основою боротьби зі злочинністю є кримінальне законодавство. З метою забезпечення ефективності кримінального законодавства потрібно забезпечити його правильне визначення та використання.

Кримінальне право та кримінальний процес характеризуються як незупинне, цілісне та об'єктивне розслідування та судове опрацювання для того, щоб кожний, хто вчинив злочин, був залучений до відповідальності відповідно до своєї вини, жоден невинуватий не може бути обвинувачений або засуджений.

Розвиток кримінального права та кримінального процесу ґрунтується на системі специфічних принципів,

що потребують їх комплексного застосування при проведенні боротьби зі злочинністю

Вище означене вказує на актуальність даного дослідження.

Стан опрацювання. Вивченню сутності кримінального процесу та визначенню сутності його принципів присвячені праці відомих вчених, таких як Ю.П. Аленін та Л.І. Аркуша [8], В.О. Гацелюк [2], О. Герасимчук [1], І.М. Дзюба, А.І. Жуковський та М.Г. Железняк [2], Л.М. Лобойко [5], О.В. Москаленко [6], М.М. Почтовий [6], О.М. Поліщук [8] та інші.

Вчені-правники внесли значний вклад щодо розвитку кримінального процесу, однак недопрацьованою залишається проблема диспозитивності у кримінальному процесі.

Метою статті є обґрунтування доцільності принципу диспозитивності у кримінальному процесі та формування умов його практичного застосування.

Виклад основного матеріалу. Коротко наведемо сутність кримінального процесу. Відзначимо, що під терміном «процес» розуміють рух, діяльність, просування вперед. У право застосовній діяльності ці напрями характеризуються специфічністю, що визначається такими поняттями як





досудове і судове кримінальне провадження, кримінальне правопорушення, тобто кримінальні проступки і злочини. Також використовується поняття «кримінальне судочинство».

Наука кримінального процесу представляється як галузь юридичної науки. Предметом її дослідження є кримінальне процесуальне право, практика його застосування. Метою є формування пропозицій щодо удосконалення законодавства та практики діяльності органів досудового розслідування, служб обвинувачення, суду, адвокатів.

Для кримінального процесу характерними типами форм є розшуковий; змагальний; змішаний. В Україні існує кримінальний процес змішаної форми із наявністю змагальних елементів у досудовому провадженні.

Сучасний стан розвитку кримінального процесу ґрунтується на системі принципів.

Принципи це система вироблених правовою наукою загальних керівних засад, ідеологічних постулатів, які відображають змістовну сутність кримінального процесу, його завдання, закономірності кримінально-правового регулювання.

До загально правових принципів відносять: верховенство права, законність, гуманізм, рівність громадян перед законом, справедливість тощо.

До спеціальних принципів належать: особистий характер відповідальності, відповідальність тільки за наявності вини, принцип невідворотності кримінальної відповідальності, принцип економії кримінальної репресії тощо.

До принципів кримінального процесу можна виділити найважливіші. До них віднесено наступні.

Принцип змагальності представляється як правова засада, за якою двом рівноправним сторонам, а саме обвинувачення і захисту, визначається можливість приймати активну участь у дослідженні обставин кримінального провадження перед неза-

лежним арбітром, а саме судом, який не може здійснювати інших функцій, крім функції правосуддя.

Принцип публічності як правова засада, відповідно до якої органи досудового розслідування, публічний обвинувач і суд повинні на підставі наданих їм державою повноважень здійснити в офіційному порядку незалежно від позиції будь-яких суб'єктів всі процесуальні дії для досягнення мети кримінального провадження і задоволення загальносуспільних інтересів у сфері протидії злочинності.

Принцип диспозитивності як правова засада, у відповідності з якою суб'єктам кримінального процесу надається і забезпечується можливість вільно в межах закону обирати способи поведінки для захисту своїх прав, а також впливати на хід і результати кримінальної процесуальної діяльності, головним призначенням якої є забезпечення гнучкості, прозорості та повноти захисту заінтересованими суб'єктами процесу своїх прав, а також стимулювання їхньої активності у захисті цих прав. Положення, що розкривають зміст принципу: права учасників процесу на вільне розпорядження своїми матеріальними правами:

- право потерпілого у справах приватного обвинувачення подавати до суду скарги про притягнення певних осіб до кримінальної відповідальності;

- право потерпілого підтримувати обвинувачення у справах приватного обвинувачення;

- право потерпілого продовжувати підтримувати обвинувачення в разі відмови публічного обвинувача від підтримання державного обвинувачення в суді;

- право потерпілого і обвинуваченого на примирення, що має наслідком закриття справи;

- права учасників процесу на вільне розпорядження своїми процесуальними правами:

- право на ініціювання кримінального процесу шляхом надання компе-



тентним органам інформації про кримінальне правопорушення;

- право заявляти відводи;
- право розпоряджатися доказовим матеріалом;
- право на свободу від самовикриття, викриття членів сім'ї чи близьких родичів; забезпечені законом права учасників кримінального процесу активно впливати на його рух і результати:
- право заявляти клопотання;
- право оскаржувати дії та рішення службових осіб і органів, які ведуть процес.

Значення принципів полягає в наступному:

- у принципах відображається демократизм і гуманізм кримінального процесу, визнається структура і система;
- принципи є основою для подальшого удосконалення кримінально-процесуальних норм і кримінально-процесуальних інститутів;
- принципи є основою для роз'яснення і застосування кримінально-процесуальних норм, їх дотримання, що є необхідною умовою для досягнення всіх завдань кримінального судочинства.

Взагалі термін диспозитивність означає визначати, розпоряджатись.

У концептуальному підході диспозитивність означає свободу у здійсненні права, можливість для суб'єкта самостійно визначати свою поведінку, здійснювати права на свій розсуд.

Диспозитивність представляється як теоретична конструкція, котра визначає зміст логічним шляхом за результатами узагальнень визначати зміст нормативного матеріалу.

Юридична конструкція диспозитивності у кожній галузі має свій специфічний зміст.

Як абстрактне поняття диспозитивність відноситься до правової ідеології, являє собою сукупність основоположних ідей регулювання та інструментом правового регулювання. У цьому зв'язку диспозитивність

можна представляти як принцип, як метод правового регулювання, як диспозитивну норму права, як правовий інститут.

Слід відзначити, що у ст. 26 КПК України наведено сутність диспозитивності за наступними підходами.

По-перше, сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав.

По-друге, відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення тягне за собою закриття кримінального провадження.

По-третє, слідчий суддя, суд у кримінальному провадженні вирішують лише ті питання, що винесені на їх розгляд сторонами та віднесені до їх повноважень.

По-четверте, кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається лише на підставі заяви потерпілого. Відмова потерпілого є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.

Диспозитивність представляється як гарантовані державою можливості не підлеглих і незалежних один від одного суб'єктів права за своїм бажанням обирати із передбачених законом альтернативних варіантів правомірної поведінки такого, котрий найбільш повно сприяв би задоволенню законних інтересів цих суб'єктів. Диспозитивність передбачає неможливість надходження для суб'єкта права негативних правових наслідків у випадку його відмови від одного варіанта поведінки та надання переваги іншому.

Диспозитивність є багаторівневою категорією. З одного боку, вона належить до правової ідеології, а з іншого є інструментом правового регулювання. Виходячи з цього виникає можливість виділити два підходи до дослідження диспозитивності: концептуального або політико-правового та інструментального..

В рамках концептуального підходу у пострадянський період диспозитив-



ність на початковому етапі мала властивості правового явища та виступала орієнтиром для законодавства та правозастосування, пізніше їй надається значення правового принципу, котрий знаходить своє відображення в галузях національного права кримінального циклу.

В межах інструментального підходу диспозитивність отримує значення властивості методу правового регулювання або властивості правових норм.

Для диспозитивного методу характерним є наступне: виникнення, зупинення чи зміна відносин між суб'єктами права обумовлене волею фізичних осіб чи організації з метою найбільш повного задоволення своїх інтересів; суб'єкти права є рівноправними та незалежними один від одного; реалізація прав та виконання обов'язків суб'єктами права може забезпечуватись без звернення до суб'єкта влади.

Особливості складових диспозитивного методу правового регулювання відображаються в наступному:

– визначаються дозволи в праві, що обумовлені можливістю альтернативного вибору варіанту своєї осібної поведінки з метою задоволення власного інтересу;

– приймаються диспозитивні правові норми, де передбачаються: альтернативні варіанти поведінки; залежність вибору варіанта поведінки від волі суб'єкта права, зумовленого намаганням до найбільш повного задоволення власного інтересу;

– гарантія неможливості виникнення для суб'єкта права негативних правових наслідків у випадку відмови від одного варіанту поведінки та надання переваг іншому.

Сукупність диспозитивних норм може створювати диспозитивний правовий інститут, котрий представляється як не проста сума диспозитивних норм, а включає в себе додаткові імперативні норми як гарантії, котрі не змінюють сутності диспозитив-

ного правового інституту в цілому; учасники відносин наділяються правоздатністю та дієздатністю, що створює умови для формування правових відносин; визначаються норми відповідальності та межі регулювання відносин.

Диспозитивність проявляється в різних галузях права. Не дивлячись на те, що приватноправові або публічно-правові властивості предмету й методу правового регулювання визначають типову сутність певної галузі права в цілому, в галузях, що віднесені до публічного права, може мати місце нетипова сфера відносин, що регулюються диспозитивним методом правового регулювання та навпаки.

Відображення диспозитивних ідей в національному праві на початкових етапах розвитку визначалось такими рівнозначними факторами: з одного боку, посиленням державної влади, що привнесло в юридичну практику певні елементи публічності, з іншого – наслідуванням об'єктивним традиціям та звичаям правового регулювання, що спричинило збереження приватного елемента в праві. Пізніше домінування першого із них, а саме посилення державності, спричинило обмеження диспозитивних ідей в розвитку ідеї публічності в праві.

Посилення та централізація влади обумовило державну монополію сфери кримінально-правового регулювання і тому диспозитивність не розглядалась як правове явище.

Згодом сприймання правових ідей сприяло тому, що в рамках публічної кримінально-правової сфери регулювання стала виділятися певна питома вага злочинів, покарання котрих була поставлена у залежність від волевиявлення потерпілого.

З наукової точки зору диспозитивність усвідомлюється як правове явище, котре має належати національному кримінальному праву.

Завдяки природно-правовій кон-



цепції, що покладена в основу правового реформування, диспозитивні ідеї знаходять своє відображення в законодавстві кримінального циклу.

Вивчення загальнотеоретичних характеристик диспозитивного методу дозволяє стверджувати, що диспозитивний метод використовується у сфері кримінально-правового регулювання за наступних умов:

- коли виникають, припиняються чи змінюються відносини між суб'єктами права обумовлені волею приватних осіб і організацій за виключенням осіб, котрі здійснили злочин з метою задоволення особистих інтересів;

- коли суб'єкти є незалежними один від одного;

- коли реалізація прав та виконання обов'язків суб'єктами права може забезпечуватись без звертання до владного суб'єкту.

Формами прояву диспозитивності у сучасному кримінальному праві є наступне:

- необхідна оборона у випадку наявності у приватної особи, котра знаходиться в стані необхідної оборони, можливості уникнути шкідливого посягання чи звертання за допомогою до іншої особи чи органів влади;

- затримання особи, котра скоїла злочин, тоді, коли затримання є правом приватної особи, а не юридичним обов'язком спеціального представника влади;

- обгрунтований ризик;

- примирення з позиції прояві волі постраждалого;

- збудження кримінального переслідування за заявою комерційної організації або з її згоди у випадку спричинення ушкоду інтересам цієї організації.

Не можна вважати проявом диспозитивності норми щодо крайньої необхідності, фізичного чи психічного примушення, а також виконання наказу чи розпорядження, не дивлячись на те, що вони передбачають спричинення ушкоду.

Однією із форм прояву диспозитивності є згода особи на несення шкоди. Згода особи на несення шкоди у кримінальному праві це дозвіл на визначення кримінальних дій зі сторони третьої особи у відношенні власних прав, що добровільно виражене дієздатною особою у встановленій формі до початку здійснення таких дій та спричиняють кримінально-правові наслідки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Принцип диспозитивності пов'язаний з галузевими принципами, котрі гарантуються державою, за допомогою яких свобода отримує своє нормативне втілення.

В наступних дослідженнях важливо буде звернути увагу на межі прояву елементів, що відносяться до формальної диспозитивності. В умовах концептуального оновлення кримінально-процесуального законодавства дослідження принципу диспозитивності, його поняття, сутності, структури залишаються актуальними.

У статті визначено важливість кримінального процесу при проведенні боротьби зі злочинністю.

Показано, що наука кримінального процесу представляється як галузь юридичної науки. Предметом її дослідження є кримінальне процесуальне право, практика його застосування. Метою є формування пропозицій щодо удосконалення законодавства та практики діяльності органів досудового розслідування, служб обвинувачення, суду, адвокатів.

Означено, що для кримінального процесу характерними типами форм є розшуковий; змагальний; змішаний. В Україні існує кримінальний процес змішаної форми із наявністю змагальних елементів у досудовому провадженні.

Сучасний стан розвитку кримінального процесу ґрунтується на системі принципів. Принципи



це система вироблених правовою наукою загальних керівних засад, ідеологічних постулатів, які відображають змістовну сутність кримінального процесу, його завдання, закономірності кримінально-правового регулювання. Виділяють загальні та спеціальні принципи.

Показано, що важливим є принцип диспозитивності як правова засада, у відповідності з якою суб'єктам кримінального процесу надається і забезпечується можливість вільно в межах закону обирати способи поведінки для захисту своїх прав, а також впливати на хід і результати кримінальної процесуальної діяльності, головним призначенням якої є забезпечення гнучкості, прозорості та повноти захисту заінтересованими суб'єктами процесу своїх прав, а також стимулювання їхньої активності у захисті цих прав.

Диспозитивність це правова категорія, що має прикладний, інструментальний характер. Диспозитивність представляється як теоретична конструкція, котра визначає зміст логічним шляхом за результатами узагальнень визначати зміст нормативного матеріалу.

Юридична конструкція диспозитивності у кожній галузі має свій специфічний зміст.

Ключові слова: диспозитивність, кримінальний процес, принцип, правова засада, суб'єкт, юридична конструкція.

Shustrova K., Pavlichenko Ye., Dispositiveness in criminal proceedings

The article defines the importance of the criminal process in the fight against crime.

It is shown that the science of criminal procedure is presented as a branch of legal science. The subject of the research is criminal procedural law, the practice of its application.

The goal is to formulate proposals for improving the legislation and practice of pre-trial investigation bodies, prosecution services, the court, and lawyers.

It is noted that the characteristic types of forms for the criminal process are investigative; competitive; mixed. In Ukraine, there is a criminal process of a mixed form with the presence of adversarial elements in pre-trial proceedings.

The current state of criminal process development is based on a system of principles. Principles are a system of general guiding grounds developed by legal science, ideological postulates that reflect the meaningful essence of the criminal process, its tasks, and the regularities of criminal law regulation. General and special principles are distinguished.

It is shown that the principle of dispositivity is important as a legal basis, in accordance with which subjects of criminal proceedings are given and ensured the opportunity to freely choose methods of behaviour within the limits of the law to protect their rights, as well as to influence the course and results of criminal procedural activities, the main purpose of which is to ensure flexibility, transparency and completeness of the protection of the rights by the interested subjects of the process, as well as to stimulate their activity in the protection of these rights.

Dispositiveness is a legal category that has an applied, instrumental character. Dispositiveness is presented as a theoretical construction that determines the content in a logical way based on the results of generalizations to determine the content of normative material.

The legal construction of discretion in each field has its own specific content.

Key words: dispositiveness, criminal process, principle, legal basis, subject, legal construction.





Література

1. Герасимчук О. Структура принципу диспозитивності у кримінальному процесі. *Право України*. 2007. № 3. С. 128-131.
2. Кримінальне право. В. О. Гацелюк, Т. І. Созанський. Енциклопедія Сучасної України. Електронний ресурс. Редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України. НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 2014. Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-1045>
3. Кримінальний процес : навч. посібник. Ю.П. Аленін, Л.І. Аркуша та ін. НУ «Одеська юридична академія». Електронне видання. Одеса : Фенікс. 2020. 582 с. Режим доступу: ISBN 978-966-928-497-6
4. Кримінально-процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013, № 9-10. № 11-12.
- № 13. документ 4651. ві, чинний, поточна редакція. редакція від 05.02.2023. підстава 2858-ix.
5. Лобойко Л.М. Принцип диспозитивності у кримінальному процесу України: Монографія. Дніпропетровськ. 2004. 216 с.
6. Москаленко О.В. Принцип диспозитивності у кримінальному процесі України. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «ПРАВО». 2016. С. 164–168.
7. Почтовий М. М. Диспозитивність кримінального судочинства..Юридична наука. № 4(106). 2020. Том 1. С. 109-119.
8. Поліщук О.М. Диспозитивні норми та види диспозитивності в кримінальному законодавстві. Часопис Академії адвокатури України. 2012. № 4. С. 1-5.

